

Ekskursionen foregik i private biler, og der deltog ialt 32 medlemmer og gæster. Man startede kl. 12 på hotel Baltic i Nykøbing F. Ekskursionsleder var kgl. skovrider T. Tomboe.

Ved første stop bød skovrideren velkommen og gav en oversigt over distriktets topografi, historie m.m. Arealet er 692 ha, den gennemsnitlige vedmasse 213 m³ pr. ha. Ca. 60 pct. af arealet er bevokset med bøg, 14 pct. med eg, 6 pct. med andet løvtræ, og 20 pct. med nåletræ. Nåletræarealet er koncentreret i Hannenau Skov, hvor et stort sandet område indikerer nåletrædyrkning. Højden over havet er ganske ringe: for Sdr. Kohave 1-5 m, for Bangsebro 1-7 m, og for Ovstrup og Hannenau skove 8-12 m. Den lave højde over havet har medført en del vanskeligheder med vandafledningen; men når den først er i orden, er vækstforholdene ekstremt gode.

Fra gammel tid ejede kongerne meget jordegods på Falster. Krongodset på Falster var ofte givet til dronningerne som livgedding, og adskillige dronninger har haft deres enkesæde her. Under Chr. V. blev en del af krongodset indrettet til ryttergods. 1766 stillede det falsterske krongods til auktion. Det nævntes, at Hr. Ladegaard på 712 tdr. hartkorn blev solgt for 53.000 rdl., og at den blev tilbagekøbt af staten 1791 for 150.000 rdl. I 1799 tilbagekøbtes yderligere Hvedholm gods og Vaalse by. Herefter solgtes landbrugsjorden til udstykning, mens staten forbeholdt sig skovene på ca. 1380 ha. Udskiftning og salg i 1869 af hele nordre falsterske distrikt bragte arealet ned omkring de nuværende knapt 700 ha. I de senere år er der eksproprieret en del små arealer til jernbaner og veje.

Der findes spredte oplysninger om skovridere helt tilbage til 1576, men først efter 1791 har man en fuldstændig "skovriderrække". Det er karakteristisk, at de fleste skovridere har virket længe på distriktet. Fra 1792 til 1940 har der således kun været 6 skovridere.

1) Forsøgsvæsenets Prøveflade A i Sdr. Kohave.

Højde over havet 4 m, lokaliteten har landets højeste julitemperatur. Jordbunden lerblandet sand. Bevoksningen grundlagt 1799; prøvefladen optaget af Statens forstlige Forsøgsvæsen 1871 og skal overholdes til ca. år 2000. Gunstige vækstvilkår med træhøjder over 40 m, gennemsnitshøjde 36 m, og vedmassen ca. 600 m³ pr. ha. Stammegrundflader ca. 29 m². Formentligt noget af landets højeste bøgeskov. Uden for prøvefladen tilstræbes en langsom selvforryngelse.

2) Gl. Teglværk i Bangsebro Skov (afd. 470).

Staten ejede her et teglværk, hvis hovedopgave havde været at levere sten til bygning af de ny bøndergårde efter udskiftningen. Leret blev gravet bl. a. i skoven, hvor der endnu er rester af lergrave, og brandslet huggedes i de nærliggende skove. 1799 indstillede overfører Brüel, at teglværket nedlagdes, da skoven ellers vilde blive forhugget; men rentekammeret kunde ikke gå med hertil, og teglværket fungerede med brønde fra skoven indtil 1837. Hvor teglovnene lå, står nu fire prægtige hestekastanier. Man beundrede en gruppe brønde 250-350 årige kortskaftede ege, som sammenlignedes med de ca. 120 år gamle høje, ranke ege, der har været under forstlig behandling i hele deres levetid.

På vejen til bilerne passeredes et par søgte talipantrær og en kraftig rødeg fra skovrider Berregards tid.

3) Tingsted Kirke.

Skovrider Tonboe berættede i korte træk tingstedets og kirkens historie. Før den nuværende kirke har der ligget et Hellig-Vi og senere en trækirke på egnens højeste punkt, hvortil også tingstedet var henlagt. Tingsted ligger i nærheden af Tingsted Å, der var sejlbare indtil ca. år 1000, og på grænsen mellem de to gamle fælsterske herreder. Selv efter at Nykøbing Slot var opført, benyttede kongen og stormænd Tingsted til møder, hvor der skulde sluttet forlig, der krævede folkets stadfæstelse på tinge. Ved et af de sidste møder i 1512 forligte Kong Hans biskop Beldenak og lensmand Oluf Holgersen Ulfstand. Senere opførtes et tinghus, der lukkedes 1720.

Tingsted Kirke er en romansk kampestenskirke fra sidste halvdel af det 12te århundrede. I selve kirken beundredes de smukke nylig restaurerede kalkmalerier, der er malet af "Elmelundemesteren" ca. 1470-80.

Skovrider Tonboe henviser til E. Dyggves artikel i årbog for Lolland-Falsters historiske samfund om Tingstedet, og til den kortfattede "Tingsted Kirke, Vejledning for besøgende" af F. Nabo-Nielsen.

4) 103 årig egebevoksning i afl. 9 C.

Bevoksningen var fremkommet efter såning 1857 på tjenestejorden til skovløberstedet, Lervejshus. Meget smukke, næsten fejlfri ege med undervækst af avnbøg, plantet 1909. Ved planlægningen 1951, da bevoksningen var 94 år, opgaves følgende tal: diam. 53,2 cm, højde 27,8 m, bonitet 0,1, grundflade 22,0 m² og vedmasse 319 m³ eg + 44 m³ avnbøg. Beregnet med de sidst opnåede priser på tyndingshugsten er bevoksningens værdi i dag ca. 100.000 kr. for 1 ha. På grund af den smukke kvalitet er bevoksningen udvalgt til frøbevoksning og skal bevares længst muligt.

5) Troldebøgen i Ovstrup Skov

er en omkr. 300 år gammel brødkronet bøg i en yngre bølgebevoksning fra ca. 1880. Navnet henryder til en knude på stammen, der forestiller et troldeansigt med en voldsom strudsfer - i form af en bøgegren - bag øret. En Fandens Mælkebøtte, der havde sået sig oppe i træet, virkede som en tjavs hår på "Quasimodo". Oakreds i brysthøjde målt til 5,50 m.

Troldebøgen er den sidste af den type bøger, der ved Kronens tilbagekøb af skoven i 1791 prægede skovbilledet. "Skoven i Ovstrup og Hannenau bestod af sådanne gamle bøger, blandet med enkelte ege af Bangsebrotypen, og ind imellem i Ovstrup græs og i største delen af Hannenau lyng. Dette gjaldt dog kun de højere liggende arealer, resten var moser med spredte el og enkelte pil, og så sent som i 1871 anføres det, at over halvdelen af arealet i disse skove stod under vand det meste af året". (cit. efter skovrider Tonboes notater).

Skovrider Tonboe benyttede denne baggrund til at gennemgå vandafledningsforholdene på distriktet, der afvandedes gennem Tingsted Å. 1828 fandt en mindre regulering sted; men det var reguleringen i 1871 - vandspejlet sænkedes en god meter - der gav mulighed for at udnytte de mange vandlidende arealer. 1871-72 gravedes en mængde grøfter på distriktet, og i skovrider Berregaards tid, mens kulturerne endnu var unge, vedligeholdtes grøfterne. 1950-51 sænkedes vandspejlet i Tingsted Å igen omkr. 1 m. Fra skovdistriktet har man sat meget arbejde ind på uddybning af de gamle grøfter og gravning af ny for at udnytte de muligheder, der har åbnet sig.

På turen havde deltagerne set en del udgåede træer, og skovrider Tonboe påpegede, at skove med høj grundvandstand skades fuldt så meget af en tørkesommer som skove på tørre sandede jorder, da træernes rod-system udvikler sig i forhold til vandforsyningsmulighederne.

6) Mindestenene.

Midt i en lille bevoksning af smukke gamle birkeoverstandere, der er plantet umiddelbart efter, at staten tilbagekøbte skoven i 1791, står "Kronestenen", der rejstes til minde om generhvervelsen. Stenen var oprindeligt rejst noget borte fra vejen, men i 1880 beundrede overførster Eide stenen flyttet til birkebevoksningen, samtidig med at

det bestemtes, at birken skulle stå til "evig tid". De gamle birke er endnu meget smukke, men deres tid i den timelige verden er snart til ende. For at give plantningen her en særlig karakter havde skovrider Tonboe underplantet med liriiodendron og rødeg.

Den anden sten, der er rejst 1921, bærer indskriften: "1158 udstod Falstringerne Vendernes Belejring bag Volde og Grave, der strakte sig til Banken ved Virket over dette Sted." Stenen er sat til minde om det store Venderangreb på Falster 1158. Kystskovene, der tjente som første værn mod angreb af fjenden, må formodes at have været opgivet, og forsvarerne har forskanset sig bag tre rækker af volde - "Falsters Virke" - på det indre af øen. Selv om der hos Saxo findes en fortælling herom nedskrevet efter en beretning af kong Valdemars mundstyk, der tilfældigt befandt sig på Falster under angrebet, mente man i 1919, da Nationalmuseet tog fat på udgravninger og undersøgelser, at mindet om voldene var gået helt i glemme. Men også på det historiske område var skovrider Berregaard klartseende. Han havde allerede 1864 kortlagt det gamle voldsystem.

7) Berregaards Planteskole.

Frederik Vilhelm Berregaard var født 1819, blev forstikandidat 1843, assistent på Falster nordre distrikt 1851 og var skovrider på Falster distrikt 1861-1889.

Berregaard udarbejdede en meget interessant protokol for distriktet, hvori han bl. a. beskriver Vender volden. Den gamle skovridergård lå over for Berregaards Planteskole, hvor selskabet nu befandt sig. Der havde tidligere været nogle småforsøg med fremmede træarter, bl. a. med dyrkning af hvid morbar af hensyn til silkefabrikationen. Berregaard beskriver disse forsøg som "vilde ideer". 1871 indstiller Berregaard til finansministeriet, under hvilket skovvæsenet dengang sorterede, at der påbegyndes forsøg med akklimatisering af fremmede træarter. Første år sendte ministeriet ham 30 sorter af frø; men senere importerede Berregaard selv frø på egen bekostning. Det var navnlig hos tyske firmaer, han købte frø; men han førte desuden korrespondance med forskellige institutioner bl. a. med direktøren for de offentlige haver i Tiflis, der skaffede ham frø af *Abies Nordmanniana* og *Picea orientalis*. Berregaard betragtede arbejdet med de fremmede træarter som forsøg, hvoraf efterverdenen kunde drage nytte, og kun de arter, der gennem længere tid viste sig værdifulde, skulde anvendes til skovkultur. I alt forsøgte 95 forskellige træarter i planteskolen.

Skovrider Tonboe viste nu ekskursionen rundt i Berregaards Planteskole, hvor man støttot til botanisk bestemmelse af dr. C. Syrach Larsen bl. a. så: *Quercus cerris*, *Quercus rubra*, forskellige *Carya* arter, *Liriiodendron tulipifera*, *Abies Nordmanniana*, *Abies nobilis*, *Pseudotsuga taxifolia*, *Picea orientalis*, *Picea sitchensis*, *Pinus ponderosa*, *Pinus peuce m.fl.* Dr. Syrach Larsen knyttede nogle bemærkninger til de smukke grupper af douglas, nordmannsgran, orientalsk gran og *Pinus peuce*.

8) Vendervolden.

I en yngre granbevoksning i Hannenau Skov var der i 1956 - 800 året for oprettelsen af "Falsters Virke" - foretaget en hugst, der delvis blotlagde de gamle volde, således at disse tydeligt kan lægges i bevoksningen. Stien ind i bevoksningen går på den midterste af voldene, og der var her og der hugget frit, så man kan se nabovoldene. Den nuværende højdeforskel mellem bunden af graven og voldens top varierer mellem 1 og 3 m. Skovrider Tonboe bemærkede, at den del af voldene, der havde strakt sig ud over markerne, er helt forsvundet. I voldanlægget var påvist palisaderester.

9) På vej ind i Skovridergaardens have passerede ekskursionen to meget smukke gamle plataner fra Berregaards tid. Man havde gang på gang sæt frø af træerne, men uden gunstigt resultat. Dr. Syrach Larsen benyttede lejligheden til at overrække skovrideren en plantekasse med henvend 1000 2 mdr. gamle plataner af makedonisk oprindelse.

I skovridergaardens have fandtes enkelte meget smukke ego, der er rester af en såning fra 1802. Bevoksningen var frembragt med henblik

på flådens forsyning med egetræ, og den havde for så vidt opfyldt det stipulerede formål, eftersom en del egetræ til grønlandsskibet G. C. Andrup var leveret herfra. Til bygning af et stort linieskib krævedes 2000-3000 store ege, hvoraf der højst kunde stå 30 pr. tdr. land. D.v.s. bygning af et stort linieskib har krævet hugst af en egeskov på henved 100 tdr. land.

Blandt egne bemærkedes særligt et overordentligt smukt træ ved indkørselen og et træ i haven, hvor lynet havde skrællet barken ensidigt af fra top til rod.

Skovrideren sluttede ekskursionen med følgende betragtninger: "Skovbrug er andet og mere end økonomi, og bør ikke mindst være det i statens skove.

I gamle dage, før økonomerne havde fået bildt os ind, at der ikke var andre værdier end de kunne måles i penge, var der mennesker, der havde forståelsen af skovens øvrige værdier, og selv om det utvivlsomt har været den jagtglade konges kærlighed til parforcejæsterne, der har ligget bag Chr. V' velkendte kongeord i forordningen fra 1670 - een af de største Herligheder Gud og Naturen dette Vort Kongerige med begafvet hafver - mener jeg stadig omend ud fra andre motiver, at vi har grund til at lægge os disse ord på sinde. Skulle skovene kun betragtes som et økonomisk objekt, ville jeg mene vore fremtidsudsigter var mørke; men vi, der har den lykke at arbejde med skoven, arbejder med et objekt, der, hvis vi forstår vor opgave, kan være til glæde og husvælselse for flere og flere, og bør være dette.

Jeg vil, idet jeg takker for besøget idag, som har været mig til stor glæde og Dem forhåbentlig ikke til alt for stor skuffelse, slutte med at gengive, hvad skovrider Berregaard i 1802 sagde om dette forhold: "Fred lyses over de i Hannenau Skov, ligesom også i distriktets andre skove, værende grupper af fremmede træarter og fremtrædende grupper eller enkelte træer af vore almindelige skovtræer. Særskilt påvisning af sådanne er overflødig; de må selv gøre sig gjældende, når ikke skjønhedssans mangler og vandalisme råder".

Formanden takkede skovrider Tonboe for den udmærkede ekskursion, og han håbede, at alle deltagerne havde lagt mærke til skiltene med "Velkommen til Falster Statsskovdistrikt". Ved denne gæstfri åbning af skoven for publikum havde skovrideren udvist et kraftigt og prisværdigt initiativ, og gennemført det kraftigt. Deltagerne havde så absolut indtrykket af, at skovrider Tonboe vilde værne og bevare skoven og værdigt løfte arven efter skovrider Berregaard. Formanden sluttede med en "Tak, fordi Du holder fanen højt", og deltagerne udbragte et trefoldigt leve for skovrider Tonboe.

Mens skovriderens hund underholdt deltagerne med boldspil, var statsskovvæsenet vært ved en forfriskning.

Ved udarbejdelse af ovenstående har jeg i vid udstrækning støttet mig til skovrider Tonboes noter.

Hørsholm, 22. juni 1960.

P. Chr. Nielsen